

УДК 343.341:94(470+571)“18/19”

О. А. Чуваков, канд. юрид. наук, доц.Одеський національний університет,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ У ЦАРСЬКІЙ РОСІЇ (середина XIX і початок XX ст.)

Досліджено причини виникнення і розвитку політичного тероризму в умовах активізації революційного руху в царській Росії (середина XIX початок XX ст.).

Ключові слова: тероризм, жертва, злочинне насильство, самодержавство, політичне вбивство, революційна практика.

Терористичні акти відносяться до числа найнебезпечніших і важкопрогнозованих злочинів сучасності, що набирають усе більш різноманітні форми і загрозливі масштаби. Тероризм приносить масові людські жертви, руйнує матеріальні і духовні цінності, що не піддаються часом відновленню, сіє ворожнечу між державами, провокує війни, недовіру і ненависть між соціальними і національними групами, іноді непереборні протягом життя цілого покоління.

Виятково поширився загальнокримінальний тероризм, тобто вчинення терористичних актів організованими й іншими злочинними групами для залякування і знищення конкурентів, для впливу на державну владу з тим, щоб домогтися найкращих умов для своєї злочинної діяльності. Такий тероризм можна зустріти в повсяденній, кримінальній практиці дуже багатьох країн, коли зводяться рахунки між кримінальними бандами або лякають один одного різні злочинні угруповання. Цей вид злочинів відноситься до тих видів злочинного насильства, жертвою якого може бути кожний — від бідного до короля. Кожен, навіть той, хто не має ні найменшого відношення до конфлікту, що породив терористичний акт. Звідси крайня вразливість людини, що набуває катастрофічних розмірів, особливо при тоталітарних режимах.

Виявлення історичних джерел тероризму, його сутнісних характеристик, соціально — деструктивних начал, тенденцій розвитку й т. ін. дозволить створити, намітити систему ефективних заходів для попередження і припинення цього небезпечного явища.

Для нашого суспільства і держави ці питання повною мірою стали актуальними тільки в останні роки, коли корінні зміни відбулися в політичних, економічних і соціальних відношеннях. Але в історії розвитку нашого суспільства можна зустріти чимало прикладів, що свідчать про зародження й еволюцію тероризму. Хоча мова йтиме про зовсім інший тероризм, напевно, для нас менше відомий, але не менше небезпечний — політичний тероризм.

Уже в XIX столітті царська Росія мала можливість випробувати на собі силу цього виду тероризму. Цьому, на наш погляд, передувало чимало причин і, в першу чергу, - основне значення мала та соціально-політична ситуація, у якій опинилася Росія в той період. У боротьбі демократичних сил з царським самодержавством у XIX ст. стали виникати різні тенденції: інтелігенція й інші прогресивні кола вже протидіяли існуючій владі. Так, з одного боку “розташовувалися” утопічні тенденції про поступову модернізацію існуючого суспільства, про освіченого монарха, що йде шляхом європейських демократичних держав, визволяючи народ від кріпосно-

го права. З іншого боку — надії на просвітництво народних мас, на перетворення їх у самостійну силу, що рішуче скидає самодержавство. І з третього боку — радикальні, екстремістські погляди, що виключають мирне і поступове рішення наболілих проблем і свої розрахунки, що будуються, на активності вузького кола борців за справедливість, здатних захопити державну владу і перебудувати суспільство за власним планом.

Царська влада своїми діями часом сама провокувала створення ліворадикальної опозиції; навіть на цілком необразливі дії і виступи ліберального руху вона відповідало репресіями, закриттям газет і журналів, поліцейським наглядом за університетською професурою, загальним стеженням. Недивно, що радикальні ідеї в деяких колах російського суспільства досить поширилися. Це, на нашу думку, привело до того, що на зміну ідеалістам 40-х років XIX в. прийшли реалісти 60-х із їхньою нетерпимістю до інакомислення, до тоталітаризму мислення, з уявленнями про те, за словами В. Белінського, що народ треба силою вести до щастя. Радикальний напрямок у другій половині століття став оформлятися в різні групи і гуртки, у революційні організації типу “Земля і воля” та “Народна воля”; з’явилися професійні революціонери, виник антиурядовий тероризм, що супроводжувався активною революційною пропагандою [1,38].

Основною метою ліворадикальної опозиції була повна руйнація старого ладу. Тут важливо звернути увагу на методи, за допомогою яких революціонери повинні були вирішувати свої задачі. Нерідко мова йшла про використанні тотального терору і насильства стосовно існуючої влади. Так, у прокламації “Молода Росія” у 1862 р. народні маси закликалися до виступу на Зимовий палац із метою знищувати всіх, хто там живе. “Може трапитися, що усе скінчиться винищенням тільки імператорської фамілії; тобто якої-небудь сотні людей, але може трапитися (і це останнє вірніше), що вся імператорська партія, як одна людина, встане за государя... У останньому випадку... видаємо один лозунг: “за сокиру”, і тоді... тоді бий імператорську партію, не жаліючи... Пам’ятай, що тоді хто буде не з нами, той буде проти; хто проти — той наш ворог; а ворогів варто винищувати всіма способами”. “Ми не злякаємося, якщо побачимо, що для повалення сучасного порядку доводиться протити втричі більше крові, ніж пролито якобінцями в 90-х роках” [2, 146].

Пропаганда насильства в період боротьби з царським самодержавством неминує перетворювалася в акти тероризму. На думку одного з лідерів народовольців Н. Морозова: “Політичне вбивство — це єдиний засіб самозахисту при дійсних умовах і один із кращих агітаційних прийомів. Політичне вбивство — це найстрашніша зброя для наших ворогів, зброя, проти якої не допомагають їм ні грізні армії, ні легіони шпигунів” [3, 93]. У написаній О. І. Ульяновим Программі терористичної фракції партії “Народна воля” говорилося: “Визнаючи головне значення терору як засобу вимагання у уряду поступок шляхом систематичної його дезорганізації, ми анітрошки не применшуємо й інших його корисних сторін... Тому ми вважаємо корисною не тільки терористичну боротьбу з центральним урядом, але і місцеві терористичні протести проти адміністративного гніту” [4, 87]. І це не залишалось на словах, а реально перетворювалося в революційну практику.

Такі програми і заклики стали конкретно з’являтися. Так, за деякими даними, революціонерами, в основному есерами, у 1905-1907 р. було вбито і поранено не менше 9 тис. чоловік. Тільки в січні 1906 р. було зроблено 80 політичних убивств, у лютому — 64, у березні — 50, у квітні — 56, у травні — 122, у червні — 122. Жодний із цих актів не був засуджений не тільки лівими партіями, але і кадетами. З січня 1908 р. по травень 1910 р. відзначено 19 957 випадків терористичних актів і експропріацій, від яких постраждало понад 7,5 тис. людей [5,389].

Бойова організація есерів, що діяла незалежно від ЦК цієї партії, також підтримувала ідею терору. Потрібно відзначити, що ЦК цієї партії часто змінював свої директиви про терор, то закликаючи до нього (1905-1906, літо 1907 р.), то вважаю-

чи необхідним його призупинити (після Маніфесту 17 жовтня). Однак після поразки революції 1905–1907 р. есери стали виступати проти терору.

На думку Р. Пайпса: “В міру множення терористичних актів... влада приходила в стан, близький до паніки. Хоча дійсне число терористів у кожній даній момент було зовсім невеликим (так званий Виконавчий Комітет Народної Волі, що включив у себе всі бойові сили організації, нараховував близько тридцятьох членів), така вже психологія авторитарного режиму, що він схильний реагувати на прямий виклик куди більш енергійно, ніж потрібно” [5, 157].

В. І. Леніну приписують фразу, яку він сказав у зв’язку зі згаданою вище позицією його брата: “Ми підемо іншим шляхом”. У проекті резолюції Леніна “Про терор”, присвяченій до II з’їзду РСДРП говорилось, що з’їзд рішуче відхилив терор, тобто систему одиничних політичних вбивств, як спосіб політичної боротьби [6, 251]. Але на думку фахівців, більшовики розмежовували індивідуальний і масовий терор. У зв’язку з цією обставиною Ленін писав, що принципово вони ніколи не відмовлялися і не можуть відмовитися від терору. Це одна з військових дій, що може бути цілком придатною і навіть необхідною у певний момент бою, при певному стані війська і при певних умовах, як один із прийомів рішучого штурму [7, 7]. Ці слова були підтвержені практикою застосування “червоного терору”, як им аргументувалося — відповідний удар на “білий терор” у 1918 р.

Досліджуючи психологічні й ідеологічні передумови виникнення активного революційного руху, і, отже, активізації терористичних організацій кінця XIX — початку — XX ст., Ю. М. Антонян відзначає наступні їхні ознаки: 1) чорно-біле бачення світу, поділ людей на своїх і чужих та обґрунтування в цьому зв’язку можливості фізичного знищення “чужих”; 2) примітивізація суспільних відносин, психології різних соціальних груп; 3) моральне “виправдання” тероризму посиленнями на аморалізм панівних класів; 4) перебільшене уявлення про насильство з боку влади і на цій основі — виправдання терору; 5) доведення до абсурду критики існуючого права і звідси — заперечення права взагалі та визнання допустимості його порушень; 6) твердження, що мета виправдовує засоби; 7) переконання в можливості побудувати справедливе суспільство, незважаючи на конкретні історичні умови; 8) нетерпимість до чужих поглядів, месіанські претензії [8, 73]. Безумовно, подібна думка заслуговує на увагу, хоча і не може бути позбавлена критики. І проте, багато з цих положень знайшли підтримку в реакційних мас і були успішно реалізовані більшовиками.

Можна припустити, що подібні результати революційної “активності” багато в чому були однієї з важливих складових подій 1917 року. Те, що розросталося в ході цих подій і в наступні роки жорстокість та груба сила, уявляються дуже природними результатами короткозорої політики існуючого режиму і цілком пояснюють озлобленість робітників як реакцію на умови життя, що існували, на традиційну селянську знедоленість і ненависть до багатого; навички до застосування насильства, породжені першою світовою війною із знеціненням людського життя і загальним “озвірінням і здичавінням”. Ці форми, перемішавшись, створили вибухову суміш, ефект якої міг бути воістину спустошливим в умовах революційної Росії, де на тлі краху традиційних інститутів влади спостерігався величезний ріст усіх руйнівних імпульсів, що накопичилися за довгі роки [9, 84].

Література

1. В. Н. Кудрявцев, А. И. Трусов *Политическая юстиция в СССР. — Санкт-Петербург, 2002. — 383 с.*
2. *Революционный радикализм в России: век девятнадцатый. — М.: Наука, 1997. — 275 с.*
3. *История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. — 287 с.*

4. История России. XX век. — М.: Юридическая литература, 1996. — 358с.
5. Пайпс Р. Россия при старом режиме. — М.: Terra, 1993. — 459с.
6. Ленин В. И. Полное собрание сочинений: В 54 т. — М.: Воениздат, 1975. — Т. 7. — 489 с.
7. Ленин В. И. Полное собрание сочинений: В 54 т. — М.: Воениздат, 1975. — Т. 5. — 395 с.
8. Антонян Ю. М. Терроризм. — М.: ИНФРА, 1998. — 305с.
9. Черная книга коммунизма. — М.: НОРМА, 1999. — 275с.

О. А. Чуваков

Одесский национальный университет,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ТЕРРОРИЗМ В ЦАРСКОЙ РОССИИ (середина XIX и начало XX в.)

РЕЗЮМЕ

Установлено, что рост террористических актов в указанный период находился в прямой зависимости от революционной активности различных политических партий и объединений. Подобная “деятельность” и ее результаты во многом были одной из важных составляющих революционных событий 1917 года.

Ключевые слова: терроризм, жертва, преступное насилие, самодержавие, политическое убийство, революционная практика.